

ТМ	Г. XXXVII	Бр. 2	Стр. 719-734	Ниш	април - јун	2013.
----	-----------	-------	--------------	-----	-------------	-------

UDK 316.356.2:159.942]:331.2

Оригиналан научни рад

Примљено: 24. 02. 2013.

Ревидирана верзија: 13. 05. 2013.

Одобрено за штампу: 04. 06. 2013.

Ивана Симић
Снежана Стојиљковић
Јелисавета Тодоровић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за психологију
Ниш

ДОЖИВЉАЈ ПОРОДИЧНИХ ОДНОСА, ЕМПАТИЈА И НОВЧАНИ ПРИХОДИ ПОРОДИЦЕ *

Апстракт

Теоријско полазиште рада представља системски приступ породици, тачније, Циркумплекс модел породичних система. Циљ истраживања је испитати да ли су димензије породичног функционисања кохезивност, флексибилност, комуникација повезане са емпатијом код одраслих особа. Поред тога, желели смо да испитамо да ли има разлика у доживљају породичног функционисања и у нивоу емпатије у односу на приходе домаћинства. Емпатија је дефинисана као способност стављања на туђе место и склоност посредном доживљавању туђих емоција, а процењује се ставкама из скале EQ (Empathy Quotient, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). За процену димензија породичног функционисања коришћена је адаптација скала FACES III и FACES IV (Olson & Gorall, 2007), које су простекле из Циркумплекс модела. Узорак обухвата 1826 испитаника (760 мушкараца и 1066 жена), старости од 18 до 65 година. Резултати показују да постоји позитивна корелација између свих димензија породичног функционисања и емпатије испитаника, и то 0.153 са кохезивношћу, 0.134 са флексибилношћу и 0.102 са комуникацијом ($p < 0.01$). Већа емпатичност указује на то да су породични односи кохезивнији, флексибилнији и праћени уважавајућом комуникацијом. Нађене су статистички значајне разлике у нивоу емпатије зависно од новчаних прихода домаћинства: емпатичност расте уколико су новчани приходи већи. Процена породичног функционисања се не мења у зависности од прихода којима породица располаже.

Кључне речи: димензије породичног функционисања; Циркумплекс модел; породични систем; емпатија

ivana.simic@filfak.ni.ac.rs

* Рад је настао у оквиру пројекта *Индикатори и модели усклађивања породичних и пословних улога*, бр. 179002, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

PERCEPTION OF FAMILY FUNCTIONING, EMPATHY AND FAMILY INCOME

Abstract

Theoretical background of the paper is a systemic approach to the family or, more specifically, the Circumplex model of family systems. The aim of this research is to examine whether the dimensions of family functioning – cohesion, flexibility, and communication – are connected to empathy in adults. In addition to that, we wanted to examine if there are any differences in perception of family functioning and the level of empathy in relation to family incomes. Empathy is defined as an ability to put oneself in someone else's shoes and an inclination to experience someone else's emotions indirectly; it is estimated by items taken from the EQ scale (Empathy Quotient, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Dimensions of family functioning are assessed by an adaptation of the scales FACES III and IV (Olson & Gorall, 2007), which are derived from the Circumplex model. The research sample consisted of 1826 participants (760 males and 1066 females), aged 18 to 65. The results show that there is a positive correlation between all dimensions of family functioning and the empathy of participants: 0.153 with cohesion, 0.134 with flexibility, and 0.102 with communication ($p < 0.01$). Higher empathy of family members indicates that family relationships are more cohesive and flexible, and that they include respectful communication. We also found statistically significant differences in the level of empathy in relation to the family income: empathy is higher if the income is higher. We did not find any differences in dimensions of family functioning depending on incomes within a family.

Key Words: Dimensions of Family Functioning, Circumplex Model, Family System, Empathy

СИСТЕМСКИ ПРИСТУП У ПРОУЧАВАЊУ ПОРОДИЦЕ

Системски приступ примењен у контексту изучавања породице и породичних односа довео је до значајне промене сагледавања односа у породици. Породица се не посматра као једноставан збир њених чланова чији се односи одвијају по принципу линеарних узрочно последичних веза, већ се породица посматра као динамичан систем где се сви делови налазе у сталној интеракцији. Отуда долази до промена у дефиницијама породице где се наглашава да је породица живи систем који представља организовану, трајну и самообнављајућу целину са обнављајућим обрасцима људског понашања (Голднер Вуков, 1988).

У оквиру системског приступа, породица се посматра као организована група, тј. као систем у којем постоје улоге. Породица

представља отворен систем, стога не само да дозвољава прилив разнородних информација, већ дозвољава својим чланова да долазе и одлазе, и притом одржава равнотежу и унапређује систем заштите унутар породице (Годоровић, Стојиљковић и Хедрих, 2011). Породични системи настоје да постигну динамично стање хомеостазе, непрекидно узајамно делујући како унутар себе самих тако и на околину која се стално мења.

Породица, као емотивна заједница, подразумева интерперсоналну комуникацију која не значи само размену информација, већ и дељење осећања међу члановима породице. Функционалност породичног система зависи од способности тог система да комуницира на адекватан начин, да пренесе информације, да размењује информације, да чланови породице међусобно ускладе понашање, да негују поверење, решавају проблеме и конфликте, да изразе радост и тугу (Чудина Обрадовић и Обрадовић, 2006; Olson & Gorall, 2007).

Системски приступ довео је до трансформисања фокуса у проучавању породице од односа родитељ-дете на функционисање породице у целини. Постоји велики број теоријских модела породичне функционалности заснованих на постулатима системског приступа. Овакви модели понудили су више димензија проучавања породице, и дајући снажан подстицај у истраживању и бављењу породицом уопште, показали су се као корисно средство за боље свеобухватно разумевање породичних односа (Митић, 1997). Један од најпризнатијих модела је Олсонов кружни модел, који се у литератури најчешће означава као Циркумплекс модел породичних система (Circumplex Model of Family Systems).

ДИМЕНЗИЈЕ ПОРОДИЧНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА – ЦИРКУМПЛЕКС МОДЕЛ

Циркумплекс модел породице (Olson, 1986; Olson et al., 1979; Sprenkle, 1983; према Perosa & Perosa, 2001; Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007) се ослања на Берталанфијеву дефиницију система као комплекса елемената у интеракцији (Barker, 1992) и на концептуални оквир који потиче из развојних теорија породичног животног циклуса. Према овом моделу, развојне фазе кроз које пролази породица утичу на функционисање породичног система.

Олсон (Olson, 2000) предлаже систем класификације функционалних и дисфункционалних породица на основу димензија кохезивност, адаптивност и комуникација. Кохезија се односи на заједништво и емоционалну везу коју чланови породице осећају једни према другима и мери се испитивањем емоционалних веза, граница, коалиција, начином доношења одлука, интересовања, реакција (Милојковић, Срна и Мићковић, 1997). Балансирани или средњи нивои

кохезије указују на здрави ниво повезаности и одвојености у породичним односима, а екстремно високи или ниски нивои доводе или до умрежености (висока блискост) или дезангажованости (ниска блискост) међу члановима породице (Olson, 2000; Perosa & Perosa, 2001). Породице које карактерише средњи ниво кохезије проводе време заједно, заједнички учествују у доношењу породичних одлука и снажно су емотивно повезани и блиски. Одсуство кохезије говори у прилог томе да су чланови породице више усмерени на себе, властити живот и пријатеље, дражи им је лични простор него заједница и проводе мало времена заједно. Са друге стране, умрежени, испреплетени односи представљају екстремну блискост и лојалност; чланови породице су веома зависни једни од других, нема приватног простора и постоји проблем сепарације (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007).

Димензија адаптивбилност дефинише се као способност породичног система да промени структуру моћи, улоге и правила у односу на ситуациони или развојни стрес (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007). Адаптивбилност представља флексибилност и односи се на то како породица уравнотежује стабилност и промену. Манифестује се у томе колико су узајамно асертивни чланови породице, колико је изражена контрола у породици, какав је начин преговарања, колико су крути у начину на који се у породици додељују поједине улоге, колико је важно стриктно се држати правила. Породични односи које одликује неуравнотеженост имају тенденцију да испољавају превелику ригидност и контролу у односима. Нема преговарања и већину одлука доноси лидер. Улоге су подељене и правила се не мењају. Породични односи које карактерише хаотичност имају променљиво или ограничено вођство. Одлуке су импулсивне и непромишљене, а правила нејасна и мењају се од ситуације до ситуације (Матејевић и Тодоровић, 2012). Баланс на димензији адаптивбилности представља породичну организацију коју карактеришу здрави нивои структуре и флексибилности. Довољно флексибилне породице су оне које лако могу прилагодити своје функционисање измењеним захтевима средине и у периоду кризе или промена, способне су да се мењају и прилагођавају (Perosa & Perosa, 2001).

Трећа димензија, комуникација, олакшава кретање породичног система на овим двама димензијама и одржавање балансираних нивоа породичне кохезивности и адаптивбилности. Отворена и јасна комуникација између чланова породице води ка здравом породичном функционисању. Комуникација је механизам којим се породице користе да поделе своје жеље, потребе, осећања (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2007). Позитивна комуникација олакшава померање ка другачијим нивоима породичне организације, а недостатак комуникативних вештина или негативна комуникација инхибира способност породичног система да промени нивое кохезивности и флекси-

билности (Barnes & Olson, 1985). Уравнотежени системи поседују веома добру комуникацију, док је комуникација код неуравнотежених система врло слаба. Карактеристике адекватне комуникације, која омогућује породици да постигне оптималан ниво кохезивности и флексибилности, биле би следеће: јасан и конгруентан садржај поруке, емпатичност, активно слушање, пружање подршке и ефикасност у решавању проблема у породичним трансакцијама (Olson et al., 1983, према Perosa & Perosa, 2001).

Функционални породични системи јесу прилагодљивији на економске проблеме и друге стресове, који имају тенденцију да наруше равнотежу унутар породице (болест, пресељење, губитак посла, смрт блиских особа). У истраживању Шверко, Маслић Сершић и Галешкић (2004, према Чудина Обрадовић, Обрадовић, 2006) упоређивано је физичко и психичко здравље преко хиљаду незапослених особа у Хрватској са преко 3000 запослених. Један од налаза је да незапосленост доприноси паду квалитета брака и повећава вероватноћу развода, поготову супрузи/очеви тешко подносе губитак посла.

Велики број истраживања из развијеног света и постиндустријских западних земаља указује на утицај економских тешкоћа на нарушавање односа у породици и разарање њеног интегритета због растућег непријатељства међу партнерима, појачаних сукоба, смањења квалитета родитељства и снижавања компетенција родитеља. Ипак нису све породице једнако осетљиве на разорне утицаје економског стреса (губитак посла, ниски приходи недовољни за егзистенцијални минимум). Петерсон (Patterson, 2002; према: Чудина Обрадовић, Обрадовић, 2006) налази да постоје два скупа карактеристика које омогућавају добро прилагођавање. Први је добар квалитет породичних односа (кохезивност и флексибилност и емоционална комуникација и међусобна потпора чланова), а други чине друштвено, когнитивно, емоционално деловање чланова породице.

ПОРОДИЧНИ ОДНОСИ И ЕМПАТИЈА

Емпатија је важан део људске природе и неопходна је компонента међуљудске комуникације. Но иако је већ дуго предмет расправе филозофа и психолога, још увек не постоји потпуно слагање око тога каква је суштинска природа емпатије. Дефиниције и објашњења, ма како биле различите, могу се сврстати у две групе – зависно од тога да ли у први план стављају афективну или когнитивну страну емпатије.

У једној групи дефиниција емпатија се посматра као когнитивни феномен где се фокус ставља на сазнајне процесе, као што је тачност опажања других (Dymond, 1949; Kerr, Speroff, 1954; према Davis, 1983). Укратко, емпатија се изједначава са когнитивним тумачењем.

чењем емоционалног стања и становишта друге особе. Други истраживачи наглашавају емоционални аспект емпатије, те истичу да је њено суштинско обележје непосредно доживљавање емоција друге особе. Ненси Ајзенберг наводи да је емпатија афективна реакција која потиче из емоционалног стања или услова неке друге особе и која је у складу са емоционалним стањем и условима те друге особе (Eisenberg & Strayer, 1987; према Стојиљковић, 2009). Било је такође покушаја интеграције ових различитих одређења емпатије јер је већи број аутора сматрао да се наше разумевање емпатије може побољшати ако прихватимо да у емпатичком одоговору постоји и афективна и когнитивна компонента (Davis, 1983; Hoffman, 1977).

Емпатија је универзални феномен, али у већој мери карактеристична је за особе женског пола, потврђено је у бројним истраживањима (Hoffman, 1977; Стојиљковић, 1997; 2009). Емпиријски је проверена повезаност емпатије са различитим мерама осетљивости за друге, која се најчешће исказује кроз бригу за друге и алтруистичко понашање (Стојиљковић, 1997). У новијим радовима, истиче се да је емпатија од суштинског значаја за функционисање у социјалном окружењу: омогућава нам да препознамо и разумемо намере других, да предвидимо њихово понашање и будемо у складу са нечијим осећањима и мишљењима. Укратко, емпатија омогућава ефективну социјалну интеракцију, „она је „лепак“ социјалног света, подстиче нас да помажемо другима и спречава да друге повређујемо“ (Baron-Cohen, & Wheelwright, 2004: 163).

У контексту породичног система, емпатичност њених чланова, уважавање и разумевање осећања других, може значајно увећати функционалност породичних односа и ојачати осећање заједништва и припадања породици. Проучавањем односа димензија породичног система, дефинисаних Олсоновим моделом, и емпатије на узорку студената, Ајзенберг и сарадници (Eisenberg et al., 1991; према: Henry, Sagel, & Plunkett, 1996) налазе да је опажање породичне кохезивности повезано са емпатичношћу чланова породице. Такође, Олсон је у свом истраживању спроведеном на узорку адолесцената утврдио да опажање породичне способности да промени интерактивне обрасце (у погледу моћи, улога, правила), у одговору на ситуациони или развојни стрес, доприноси развоју емпатичке бриге као важног аспекта емпатије (Olson et al., 1979, према: Henry et al., 1996). Одсуство емпатије у дијади родитељ-дете може имати негативан ефекат на развој детета и његово психичко здравље (Kohut, 1984; Leahy, 1991; Martin, 1976; према: Brems & Sohl, 1995), док је постојање емпатије од пресудне важности за здрав однос између деце и одгајатеља (Kohut, 1984; Offerman-Zuckerberg, 1992; Stern, 1989; према: Brems & Sohl, 1995).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања

Полазећи од претпоставке да је породица отворени систем и да промене у једном делу система утичу на остале компоненте, доживљај породичног функционисања умногоме ће зависити од међусобних односа чланова породице, њихове способности да лако и отворено исказују своја осећања, ставове и жеље, способности да мењају правила понашања и асертивно комуницирају. У овом раду желели смо да испитамо да ли је доживљај породичне кохезивности, флексибилности и комуникације у породици повезан са емпатичношћу њених чланова. Такође, желели смо да испитамо да ли су укупни месечни новчани приходи у домаћинству повезани са проценом породичног функционисања и емпатичношћу чланова породице, као и да ли постоје разлике с обзиром на пол испитаника.

Циљеви истраживања

Сагласно проблему истраживања дефинисани су следећи циљеви:

- Испитати да ли постоји повезаност димензија породичног функционисања (кохезивност, флексибилност, комуникација) и емпатије код испитаника обухваћених узорком.
- Испитати како испитаници процењују породичне односе на основу поменутих димензија.
- Испитати да ли постоје разлике у процени породичног функционисања и нивоу емпатије с обзиром на новчане приходе који се остварују у домаћинству.
- Испитати да ли постоје разлике у процени породичног функционисања и нивоу емпатије код испитаника различитог пола обухваћених узорком.

Варијабле и инструменти истраживања

У истраживању је испитивана функционалност породичних односа, емпатија и новчани приходи породице.

1. Према Циркумплекс моделу, постоје *три димензије породичног функционисања*: кохезивност, флексибилност и комуникација.
 - *Кохезивност* се односи на заједништво и емоционалне везе чланова породице, а процењује се испитивањем емоционалних веза, граница, коалиција које постоје унутар породичног система.
 - *Флексибилност* се дефинише као способност породичног система да промени структуру моћи, улоге и правила у од-

носу на ситуациони или развојни стрес; стога се сматра мером адаптабилности породице.

- *Комуникација* представља начин комуницирања чланова породице, односи се на то колико су чланови породице задовољни међусобном комуникацијом, колико пажљиво слушају и пружају подршку једни другима.

За процену димензија породичног функционисања коришћена је скала састављена на основу ставки из познатих скала FACES III и FACES IV (Olson & Gorall, 2007; Olson, 2011), које представљају операционализацију Циркумплекс модела. Скала има укупно 15 ставки, распоређених у три димензије: кохезивност (6 ставки, нпр. *Чланови наше породице су међусобно веома блиски*), флексибилност (6 ставки, нпр. *У нашој породици свако је спреман да преузме обавезе другог члана*) и комуникација (3 ставке, нпр. *Чланови породице су задовољни како једни с другима комуницирају*). Коefицијенти поузданости скала на нашем узорку износе: Алфа Кронбах за кохезивност је 0.87, за флексибилност 0.50, а за комуникацију 0.88.

2. *Емпатија* је дефинисана као способност стављања на туђе место и склоност посредном доживљавању туђих емоција.

За процену степена изражености емпатије коришћена је скраћена скала, сачињена за потребе истраживања на основу скале EQ (*Empathy Quotient*, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Скала садржи 3 ставке (нпр. *Лако ми је да се ставим у туђ положај*), а коefицијент поузданости, проверен мером интерне конзистентности на нашем узорку је задовољавајући (Алфа Кронбах износи 0.71).

3. *Новчани приходи* у породици представљају процену на основу питања: Колики је укупни месечни приход у вашем домаћинству изражен у динарима? Одговори испитаника су класификовани у оквиру следеће 4 категорије: до 30000 динара; од 30001 до 60000 динара; од 60001 до 100000 динара; преко 100000 динара.

Све наведене скале представљају део шире батерије тестова PORPOS која је настала у оквиру истраживачког пројекта *Индикатори и модели усклађивања породичних и пословних улога*, бр. 179002. Ова батерија садржи укупно 389 ставки, груписаних у кратке скале, које су намењене процени већег броја конструката из домена конативних диспозиција личности, породичног функционисања, партнерских односа, понашања на послу, улога унутар породице и на послу, и социодемографских карактеристика (Anđelković, Vidapović, Nedrih, 2012). Скале су конструисане за потребе пројекта или су настале адаптацијом постојећих инструмената, а њихова поузданост је проверена на географском кластерском узорку од 2283 становника Србије, у радно активном добу.

Узорак испитаника

Узорак овог истраживања извучен је из укупног узорка са поменутог пројекта, а чини га 1826 испитаника, старости од 18 до 65 година, оба пола: 41.6 % испитаника мушког пола и 58.4% женског пола (N=760+1066). Истраживање је спроведено током 2011. године, а обухваћено је 36 места у различитим управним окрузима у Србији.

Наредне табеле приказују старосну структуру узорка и структуру узорка у односу на месечне приходе.

Табела 1. Структура узорка у односу на године старости

Table 1. The structure of the sample by age

<i>Године старости</i>	N	%
До 30	537	32.7
31–40	348	23.4
41–50	340	20.7
Преко 50	379	23.1
Укупно	1826	100%

Из Табеле 1 се види да су узорком обухваћене све старосне групе радно активног становништва, с тим што највећи проценат испитаника чине особе до 30 година старости (32.7 %), док је удео остале три старосне групе уједначен и креће се око 20%.

Из Табеле 2 се види да највећи проценат испитаника (33.1%) има месечне новчане приходе између 30001 и 60000 динара, онда следе они који имају између 60001 и 100000 динара (26 %). Петина испитаника остварује по домаћинству до 30000 динара месечно, а најмање је оних који остварују преко 100000 динара (7.6 %).

Табела 2. Структура узорка у односу на месечне приходе домаћинства

Table 2. The structure of the sample by monthly income of family

<i>Месечни приходи изражени у динарима</i>	N	%
До 30000	360	19.7
30001-60000	605	33.1
60001-100000	474	26.0
Преко 100000	139	7.6
Укупно	1578	86.4
Без одговора	248	13.6
Укупно	1826	100.0

Обрада података

У обради података коришћен је статистички пакет SPSS.Statistics 20. За испитивање повезаности између варијабли примењен је Пирсонов коефицијент линеарне корелације. За испитивање разлика у изражености димензија породичног функционисања и емпатије с обзиром на месечне новчане приходе и пол испитаника, коришћена је анализа варијансе (ANOVA) и т-тест.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У табелама које следе приказани су резултати истраживања. Сагласно постављеним циљевима, најпре ће бити саопштени подаци о повезаности димензија породичних односа и емпатије.

Табела 3. Корелација између кохезивности, флексибилности, комуникације и емпатије (Пирсонов коефицијент линеарне корелације)

Table 3. Corelation between cohesion, flexibility, communication and empathy (Pearson coefficient)

Димензије	Кохезивност	Флексибилност	Комуникација
Кохезивност			
Флексибилност	,102** ,000		
Комуникација	,719** ,000	,153** ,000	
Емпатија	,411** ,000	,134** ,000	,456** ,000

Добијени резултати показују да су димензије породичног функционисања у позитивној и статистички значајној корелацији, а све су повезане са емпатијом (Табела 3). Сагласно схватању породице као система, логично је да све димензије буду међусобно повезане, а подаци говоре да адекватна комуникација највише доприноси кохезивности породице ($r=.719$, $p<.000$). Овако висока корелација показује да асертивна комуникација, отворено и јасно изражавање ставова и жеља, доживљај да чланови истински слушају и разумеју једни друге, повећава и доживљај узајамне повезаности. Емпатија је у позитивној корелацији са свим димензијама породичног функционисања, али су корелације са кохезивношћу и комуникацијом више ($r=.411$; $r=.456$) него са флексибилношћу.

Надаље смо желели да проверимо да ли висина месечних прихода у домаћинству доводи до разлика у процени породичне кохези-

вности, флексибилности, комуникације и емпатије. Резултати показују да се разлике јављају једино у погледу емпатије, док нису нађене разлике у погледу димензија породичног функционисања. Post hoc тестом извршена су вишеструка поређења између група да би се утврдило између којих категорија испитаника са различитим месечним приходима се јавља разлика у погледу емпатије.

Табела 4. Разлике у емпатији с обзиром на висину месечних новчаних прихода у домаћинству (ANOVA)

Table 4. Differences in empathy in relation to the monthly income of family

		df	F	Sig.
Емпатија	Између група	3	5,03	,002
	Унутар група	1569		
	Укупно	1572		

Табела 5. Разлике у емпатији у односу на висину месечних новчаних прихода (Post hoc tests)

Table 5. Differences in empathy in relation to monthly income of family (Post hoc tests)

(И)Новчани приходи	(Ј)Новчани приходи	AS	Sig.
до 30000	30001-60000	-,03206	,590
	60001-100000	-,17789*	,004
	преко 100000	-,24726*	,006
30001-60000	до 30000	,03206	,590
	60001-100000	-,14583*	,008
	преко 100000	-,21520*	,011
60001-100000	до 30000	,17789*	,004
	30001-60000	,14583*	,008
	преко 100000	-,06938	,421
преко 100000	до 30000	,24726*	,006
	30001-60000	,21520*	,011
	60001-100000	,06938	,421

Из Табеле 4 се види да су нађене статистички значајне разлике у степену емпатичности испитаника са различитим новчаним приходима у домаћинству: већу емпатичност имају испитаници који процењују да су месечни новчани приходи у њиховом домаћинству већи.

Следећи корак у анализи података односи се на испитивање разлика у процени породичног функционисања и нивоу емпатије код испитаника мушког и женског пола обухваћених узорком. Резултати провере су изнети у Табели 6.

Табела 6. Разлике у погледу породичне кохезивности, флексибилности, комуникације и емпатије у односу на пол

Table 6. Differences in family cohesion, flexibility, communication and empathy in relation to the sex

	<i>Пол</i>	<i>AS</i>	<i>SD</i>	<i>T-test</i>	<i>df</i>	<i>Sig.</i>
<i>Кохезивност</i>	Мушки	3,89	,71	-4,42	1816	,000
	Женски	4,04	,67			
<i>Флексибилност</i>	Мушки	3,13	,59	-2,75	1816	,006
	Женски	3,21	,59			
<i>Комуникација</i>	Мушки	4,09	,78	-,60	1809	,545
	Женски	4,12	,81			
<i>Емпатија</i>	Мушки	3,33	,89	-5,49	1818	,000
	Женски	3,56	,90			

На скали од 1 до 5, одговори испитаника о емпатији се групишу око средишњих вредности, при чему су особе женског пола емпатичније него мушкарци ($AS=3,56$ и $3,33$). Такође, жене процењују да породичне односе карактерише већи степен кохезивности и флексибилности у поређењу са проценама мушкараца. Доживљај комуникације која се одвија у породици није се разликовао код испитаника женског и мушког пола.

ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

У дискусији резултата најпре ћемо се осврнути на то како испитаници процењују међусобне односе чланова породице. Налази говоре у прилог томе да постоје добри породични односи у испитиваном узорку. Када је у питању квалитет комуникације унутар породице нема разлика по полу, а може се закључити да и мушкарци и жене сматрају да је комуникација између чланова породице добра, о чему сведочи груписање скорова око виших вредности ($AS=4,12$ и $4,09$; $Max=5$). Овакви налази указују на то да испитаници имају доживљај да их чланови породице пажљиво слушају и разумеју. Флексибилност је процењена као осредња (око 3 на скали 1–5), што према Олсону (Olson, 2011) представља оптималну вредност. Породичну кохезивност и мушкарци и жене процењују прилично високо ($AS=3,89$ и $4,04$; $Max=5$). При томе, женски део узорка има повољнију процену породичне кохезивности и флексибилности него мушкар-

ци. Овакви резултати су у сагласности са ранијим налазима у нашој средини. Матејевић и Тодоровић (2012) су у свом истраживању на узорку студената нишког Универзитета установиле да студенткиње, у поређењу са студентима, повољније процењују кохезивност и флексибилност у породицама из којих потичу. Полне разлике на овим димензијама се донекле могу довести у везу са традиционално већом окренутошћу жена породици и значају који жене придају блискости, заједништву и флексибилности у функционисању породице.

У целини гледано, подаци говоре да већи степен емпатичности чланова породице представља основу већег нивоа емоционалне размене у породичном систему, с обзиром да емпатија доприноси ефективној социјалној комуникацији (Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Комуникација је канал који повезује људе, даје могућност да људи изразе оно што осећају, а у исто време отвара и могућност другим људима да се ставе на њихово место, да их разумеју, како кроз вербалне, тако и кроз невербалне канале комуникације. Ако је комуникација у породици асертивна, са елементима активног слушања, јасним и конгруентним садржајима порука, може допринети и већој емпатичности чланова.

Укупан доживљај функционалности породичних односа повезан је са емпатијом испитаника, а ове везе су очигледно сложене и најбоље се могу разумети као систем повратне спреге. Емпатија олакшава међусобну комуникацију и повећава кохезивност породице јер представља способност особе да се стави на место других и да доживи њихово емоционално стање, а на томе се заснива боље међусобно разумевање, што је сагласно са ранијим налазима (Eisenberg et al., 1991; Olson et al., 1979; према: Henry et al., 1996). С друге стране, опажање породичног контекста као топлог и подржавајућег, у коме сваки члан може отворено да износи своја осећања и потребе, без страха од осуде и одбацивања, доприноси способности чланова породице да се ставе на туђе место и тиме повећава њихову могућност да посредно доживе туђе емоције, а то значи да боље разумеју једни друге. Оцењујемо да су горе наведени налази суштински сагласни са већим бројем истраживања из других средина (Brems & Sohl, 1995; Henry et al., 1996).

Жене обухваћене овим узорком показују већи степен емпатије него мушкарци, што је у складу са бројним досадашњим налазима (Hoffman, 1977; Стојиљковић, 1997; 2009; Baron-Cohen, & Wheelwright, 2004). Као могуће тумачење оваквих налаза намећу се разлике у социјализацији особа мушког и женског пола. Док се код жене подстичу оне особине које су битне за мајчинску улогу, као што су емоционална блискост, усклађеност са туђим осећањима, посвећивање потребама других, код мушкараца је присутно селективно обесхрабтивање управо тих карактеристика.

Налази показују да се процена породичног функционисања не мења у зависности од прихода којима породица располаже, што је донекле изненађујућ налаз. С друге стране, нађено је да са порастом новчаних прихода расте и емпатичност испитаника. Може се претпоставити да довољни приходи доприносе осећају сигурности због материјалне обезбеђености, те да се у таквим околностима усмереност на задовољење сопствених базичних потреба помера ка разумевању емоционалног стања и потреба других чланова породице. Овај налаз захтева додатне емпиријске провере.

ЗАКЉУЧАК

У истраживању смо се ослонили на кружни модел породичних односа Олсона и сарадника у коме је тежиште на уравнотеженој блискости, флексибилности и комуникацији, као најзначајнијим димензијама за процену функционалности односа у породици. Добијени резултати указују на просечну флексибилност, наглашенију кохезивност у породичним односима, као и задовољавајућу комуникацију у породици. Налази се могу оценити као охрабрујући јер говоре у прилог функционалности породичних односа на испитиваном узорку. Истичемо да је истраживање спроведено на географском кластерском узорку становника Србије, којим је обухваћен велики број испитаника, па самим тим резултати добијају на значају. Ипак, добијена слика о доброј функционалности породичних односа донекле одступа од података о броју разведених бракова: у великим градским центрима сваки четврти брак се разведе, а на нивоу централне Србије сваки пети (Коцић и сар., 2008).

У односу на централни проблем истраживања можемо закључити да је доживљај функционалности породичних односа повезан са емпатијом чланова породице. Топлина породичних односа, међусобно уважавање, осећај слободе у изношењу ставова, као и учествовање у доношењу одлука у оквиру породице, може допринети способности чланова породице да разумеју осећања других и могућности да се ставе на њихово место. Све ово јесте разлог да се укупно породично функционисање доживи као повољно и подржавајуће.

Налаз о већој емпатичности жена сагласан је са бројним емпиријским студијама. Поред тога, установили смо да су жене задовољније породичним односима него мушкарци, што нарочито долази до изражаја при процењивању породичне кохезивности и флексибилности. Налаз о повезаности месечних прихода у домаћинству и емпатије чланова може се разумети из угла важности задовољења базичних потреба за сигурношћу, на шта су одавно указали представници хуманистичке психологије, а које су озбиљно доведене у питање у друштвима у транзицији попут Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Andelković, V., Vidanović, S., i Hedrih, V. (2012). Povezanost percepcije važnosti potreba djece, kvalitete života i obiteljskih te poslovnih uloga. *Ljetopis socijalnog rada*, 19 (2), 297–316.
- Barnes, L. H. & Olson, H.D. (1985). Parent-Adolescent Communication and the Circumplex Model. *Child Development*, 56 (2), 438–447.
- Barker, P. (1992). *Basic Family Therapy*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
- Baron-Cohen, S. & Wheelwright, S. (2004). The Empathy Quotient: An Investigation of Adults with Asperger Syndrome or High Functioning Autism, and Normal Sex Differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34 (2), 163–175.
- Brems, C. & Sohl, A.M. (1995). The Role of Empathy in Parenting Strategy Choice. *Family Relations*, 44 (2), 189–194.
- Голднер Вуков, М. (1988). *Породица у кризи*. Београд, Загреб: Медицинска књига.
- Davis, H. M. (1983). Measuring individual difference in Empathy: Evidence for a Multidimensional approach. *Journal of Personality & Social Psychology*. 44 (1), 113–126.
- Коцић, С., Милић, Ч., Радовановић, С. и Гајовић, Г. (2008). Закључени и разведени бракови на територији Србије у периоду 1950–2005. *Медицински часопис Српског лекарског друштва окружна подружница Крагујевац*, (1), 39–43.
- Матејевић, М. и Тодоровић, Ј. (2012). *Функционалност породичних односа и компетентно родитељство*. Ниш: Филозофски факултет.
- Милојковић, М., Срна, Ј. и Мићовић, Р. (1997). *Породична терапија*. Београд: Центар за брак и породицу.
- Митић, М. (1997). *Породица и стрес – између пораза и наде*. Београд: Институт за психологију.
- Olson, D.H. (2000). Circumplex model of Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22(2), 144–167.
- Olson, D.H. (2011). Faces IV and the Circumplex model: validation study. *Journal of marital & family therapy*, 37(1), 64–80.
- Olson, D. H. & Gorall, D.M. (2007). *FACES IV and Circumplex model, Validation Study*, St. Paul, MN: University of Minnesota.
- Perosa, L. & Perosa, S. (2001). Adolescent perceptions of cohesion, adaptability, and communication: Revisiting the circumplex model. *Family Journal*, (9), 407–419.
- Стојиљковић, С. (1997). Осетљивост за друге и алтруистичко понашање. У *Васпитање и алтруизам (197–209)*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Стојиљковић, С. (2009). *Личност и морал*. Ниш: Филозофски факултет, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Тодоровић, Ј., Стојиљковић, С., и Хедрих, В. (2011). Породица као систем, породични односи и доживљај односа са родитељима. У Нешић, В., Костић, А., Хедрих, В. (уред.), *Личност и социјалне ситуације – 100 година од рођења Николе Пота*. (97–110). Ниш: Филозофски факултет.
- Henry, S. C., Sagel, W. D., & Plunkett, W. S. (1996). Adolescents' Perceptions of Family System Characteristics, Parent-Adolescent Dyadic Behaviors, Adolescent Qualities, and Adolescent Empathy. *Family Relations*, 45 (3), 283–292.
- Hoffman, M. L. (1977). Sex differences in empathy and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 84(4), 712–722.
- Чудина Обрадовић, М. и Обрадовић, Ј. (2006). *Психологија брака и обитељи*. Загреб: Голден маркетинг-Техничка књига.

Ivana Simić, Snežana Stojiljković, Jelisaveta Todorović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Niš

PERCEPTION OF FAMILY FUNCTIONING, EMPATHY AND FAMILY INCOME

Summary

Theoretical background of the paper is a systemic approach to the family, more precisely, the Circumplex model of family systems (Olson & Gorall, 2007). The model is based on three key concepts for understanding family functioning. Cohesion refers to the degree of emotional closeness of family members. Flexibility refers to an agreement on the division of roles and tasks within the family system. Communication is taken as a necessary element for the realisation of the previous two dimensions. Family communication within the context of family functionality relates to the ability to listen, send clear messages, and show consideration and respect for others.

The aim of this research is to examine whether the dimensions of family functioning – cohesion, flexibility, and communication – are connected to empathy in adults. In addition to that, we wanted to examine if there are any differences in perception of family functioning and the level of empathy in relation to family incomes. Empathy is defined as an ability to put oneself in someone else's shoes and an inclination to experience someone else's emotions indirectly; it is estimated by items taken from the EQ scale (Empathy Quotient, Baron-Cohen & Wheelwright, 2004). Dimensions of family functioning are assessed by an adaptation of the scales FACES III and IV (Olson & Gorall, 2007), which are derived from the Circumplex model. The research sample consisted of 1826 participants (760 males and 1066 females), aged 18 to 65.

The results show that there is a positive correlation between all dimensions of family functioning and the empathy of participants: 0.153 with cohesion, 0.134 with flexibility, and 0.102 with communication ($p < 0.01$). Higher empathy of family members indicates that family relationships are more cohesive and flexible, and that they include respectful communication. We also found statistically significant differences in the level of empathy in relation to the family income: empathy is higher if the income is higher. Sufficient income can produce a sense of security and divert the focus from one's own needs towards understanding of the emotional state and needs of family members. We did not find any differences in dimensions of family functioning depending on incomes within a family, which is surprising to some extent.

The results also show that females are more empathic than men, which is in accordance with numerous previous findings. As compared to men, women estimated that family relations are characterized by higher levels of cohesion and flexibility. This may partly be explained by the higher capacity for empathy of females and by differences in the socialization process of males and females.

In our opinion, the most important finding is the relationship between the perception of family functioning and empathy of family members. Such relationships are undoubtedly complex and could best be understood as a feedback system, which is consistent with the Circumplex model of family systems.